

אריאל כהן

סוגיית קופצת

- א. מבוא
 ב. שיטת רש"י
 1. הסברי שיטת רש"י
 2. הנפקותות בין ההסברים
 3. חיזוק לשיטת רש"י
 4. הקשיים בשיטת רש"י
 ג. שיטת בעל המאור
 1. הסברי שיטת בעל המאור
 2. הנפקותות בין ההסברים
 ד. שיטת הר"ף, הרמב"ם והר"ח
 ה. הסוגיה בירושלמי והשלכותיה לבבלי

א. מבוא

הגמרא בדף כ, א מביאה את דברי אילפא :

בהמה ברשות הרבים, ופשטה צוארה, ואכלה מעל גבי חברתה - חייבת. מאי טעמא? גבי חברתה כחצר הניזק דמי.

הגמרא מנסה להביא סיוע לדבריו מהתוספתא (פ"א, ה"ד)¹ :

היתה קופתו מופשלת לאחוריו, ופשטה צוארה, ואכלה ממנו - חייבת.

על כך עונה הגמרא: "כדאמר רבא בקופצת, הכא נמי בקופצת". משפט זה יכול להתפרש כחלק מהסיוע לדברי אילפא, אך מצד שני משפט זה יכול להיות דחיה לסיוע של אילפא (ונתייחס לעניין זה בהמשך המאמר).

1. אמנם, נוסח תוספתא זו בגמרא אינו זהה לגירסת התוספתא שבידינו, אך אין ספק כי המקור התנאי שבסוגיה הוא תוספתא זו (וכך סבר גם פרופ' ליברמן, עיין בתוספתא כפשוטה שם).

בשלב האחרון של הסוגיה הגמרא מבררת את המקור של דברי רבא ומסבירה, שרבא העמיד בקופצת את דברי רבי אושעיא:

בהמה ברשות הרבים - הלכה ואכלה חייבת, עמדה ואכלה פטורה.

שהרי דבריו תמוהים. מה ההבדל בין הלכה לבין עמדה? הרי שניהם מצבים שהם אורחיה של הבהמה. ומסביר רבה, שעומדת הכוונה לקופצת.

ישנן מספר נקודות לא ברורות במהלך הגמרא, ואותן ננסה ליישב במאמר, לדוגמה:

א. "מאי טעמא? גבי חברתה כחצר הניזק דמי" - האם אלו דברי אילפא, או דברי בעל הגמרא?

ב. "כדאמר רבא בקופצת, הכא נמי בקופצת" - המילים "כדאמר" ו "הכא" לאילו מימרות הן מתייחסות?

ג. מה פירוש המושג 'קופצת'?

ד. האם אילפא, התוספתא ורבי אושעיא חולקים ביניהם, או שמא ישנה הסכמה, לפחות בחלק מהדינים?

ה. מאיזה אב נזיקין רוצים אילפא, רבי אושעיא והתוספתא לחייב?

ו. איך מסתדרת סוגייתנו עם הסוגיה בדף כא, ב, המביאה את אילפא ורבי אושעיא כנפקא מינה בין רבי יוסי לרבי מאיר?

בראשונים מובאות מספר שיטות להבנת הגמרא, אך גם דבריהם אינם חד משמעיים, וניתן להבינם בדרכים שונות. במאמר זה, ננסה לעמוד על כל הנקודות הנ"ל ולבארן.

ב. שיטת רש"י

רש"י בדף כ, א ד"ה בקופצת מסביר:

שקפצה ואכלה על צוארה, שאין דרכה בכך, ותולדה דקרון היא. וחייבת - חצי נזק קאמר.

1. הסברי שיטת רש"י

הסבר השלטי גיבורים - גם הבהמה והקופה המופשלת נחשבים כחצר הניזק. לכן, בהמה שפשטה צוארה ואכלה מעל גבי חברתה, או מתוך הקופה - חייבת נזק שלם, מדין שן ברשות הניזק.

אולם, אם הבהמה קפצה ואכלה מעל גב הבהמה, או קפצה ואכלה מתוך הקופה, או שקפצה ברשות הרבים ואכלה - חייבת חצי נזק, מדין תולדה של קרן (משונה), שבה אין הבדל בין רשות הרבים לרשות הניזק.

נראה להסביר, על פי שיטה זו, את מהלך הגמרא של קופצת כך: אילפא אומר, שבהמה שפשטה צוארה ואכלה מעל גבי חברתה - חייבת נזק שלם. ואילפא מסביר את עצמו - כי זה כחצר הניזק. הגמרא מנסה להביא סיוע לשיטתו מהתוספתא. אך הגמרא דוחה ואומרת, שאין ראייה לאילפא, כי התוספתא עוסקת בחיוב מדין משונה, ומחייבת רק חצי נזק, כשם שרבי אושעיא מחייב במקרה שעמדה הבהמה רק חצי נזק, מדין משונה. ("כדאמר רבה" - בדברי רבי אושעיא; "הכא נמי" - בתוספתא).

על פי הסבר זה אין סיוע לדברי אילפא, אך גם אין מחלוקת בין אילפא לרבי אושעיא. הם דיברו על שני דברים שונים - אילפא דיבר על חיוב ברשות הניזק ומדין שן, רבי אושעיא והתוספתא דיברו על חיוב בכל מקום ומדין קרן.

בדף כא, ב הגמרא מביאה את דברי רבי יוסי: "אין דרכה לאכול אלא להלך", ואת דברי רבי מאיר: "אכלה מתוך הרחבה משלמת מה שנהנית", ואומרת הגמרא שם: "דאילפא ורבי אושעיא איכא ביניהו". מסביר רש"י: "רבי מאיר סבר, מתוך הרחבה לעולם פטור... ואפילו בדאילפא ור' אושעיא. ואתא רבי יוסי למימר, אין דרכה לפשוט צוארה על חברתה, ואין דרכה לקפוץ מדרך ולאכול, אלא להלך, ואית ליה דאילפא ודרבי אושעיא".

כנראה, שהשלטי גיבורים יאמר כאן, שאין הכוונה שאילפא ורבי אושעיא חולקים ביניהם, ומחלוקת זו היא המחלוקת של רבי יוסי ורבי מאיר, אלא אדרבה - אילפא ורבי אושעיא הם "באותו צד", והמחלוקת היא, האם לקבל צד זה וליצור מקומות חיוב ברשות הרבים עצמה, או לבוא ולומר שברשות הרבים לעולם פטור ללא שום הגבלה.

הסבר II בדברי רש"י - אילפא, התוספתא ורבי אושעיא אומרים את אותו דבר, וכולם מחייבים במקרה של קופצת חצי נזק מדין משונה. אם הבהמה רק פשטה צוארה, ללא קפיצה, ואכלה מעל גבי חברתה או מתוך הקופה - תהיה פטורה כי זה שן ברשות הרבים. נראה להסביר כך את מהלך הסוגיה: אילפא אומר, שבהמה שפשטה את צוארה, ואכלה מעל גבי בהמה אחרת - חייבת. הגמרא הבינה בהתחלה, שכוונת אילפא: חייבת - נזק שלם, וניסתה להביא סיוע לשיטתו מהתוספתא, שגם היא מחייבת במקרה דומה, שבו מדובר על חיוב נזק שלם מדין שן בחצר הניזק. אך הגמרא דוחה ואומרת: "כדאמר רבא בקופצת" - כלומר, כשם שרבא העמיד את דיברי רבי אושעיא בקופצת, וחייבים שם רק חצי נזק - כך גם בתוספתא מדובר דווקא בקופצת, ויוצא שרבי אושעיא הוא בעל התוספתא (כפי ששמע מדובר רש"י בדף כא, ב ד"ה דאילפא ורב הושעיה - "ודר' הושעיה דאמר בהמה הקופצת ואכלה מתוך הקופה חייבי"). על כן אין ראייה לחיוב נזק שלם אצל אילפא.

על כך אומרת הגמרא, שאולי בכל זאת יש הוכחה לאילפא: "הכא נמי בקופצת" - כלומר, נבין את אילפא אחרת. כאשר אילפא אמר "חייבת", הכוונה היא, לחצי נזק מדין משונה, כי גם במקרה של אילפא מדובר בקופצת.

על פי הסבר זה אין מחלוקת בין אילפא לבין התוספתא ורבי אושעיא, וכולם מחייבים מדין משונה חצי נזק. כמו כן, בניגוד לשלטי גיבורים יש לאילפא סיוע מדברי התוספתא. בדף כא, ב כאשר אמרנו "אילפא ורב הושעיה איכא בינייהו" - הכוונה היא, שרבי מאיר סובר, שמתוך הרחבה לעולם פטור, אפילו אם מדובר במצב של משונה. ולעומתו, רבי יוסי מחייב במקרים של קפצה על גבי חברתה, וקפצה ברשות הרבים - מדין משונה. משמע מדבריהם - לרבי מאיר בכל מקרה, ולרבי יוסי במקרה שהבהמה לא קפצה, אלא רק פשטה צוארה - בעל הבהמה יהיה פטור מלשלם, שהרי הנזק נעשה ברשות הרבים.

הסבר III בשיטת רש"י - אילפא ורבי אושעיא סוברים, שבהמה הקופצת על גב חברתה ואוכלת - חייבת חצי נזק, מדין משונה. אך אם אכלה בצורה רגילה, כלומר, ללא קפיצה - הבעלים יהיה פטור, כי זה נזקי שן ברשות הרבים. התוספתא חולקת ומחייבת נזק שלם במקרה שלא קפצה, מדין שן ברשות הניזק, כי כל בהמה וכל קופה מופשלת נחשבות כחצר הניזק. הסבר מהלך הסוגיה, על פי שיטה זו: אילפא אומר, שבהמה שפשטה צוארה, ואכלה מעל גבי חברתה - חייבת. ומסבירה הגמרא: חייבת - נזק שלם, מדין שן בחצר הניזק. הגמרא רוצה להביא סיוע לדברי אילפא מהתוספתא, שגם היא מחייבת במקרה של בהמה שפשטה צוארה, אך הגמרא דוחה ואומרת: "כדאמר רבא בקופצת" - על דברי רבי אושעיא, "הכא נמי" - בדברי אילפא, גם כן מדובר בקופצת. אך בתוספתא לא מדובר בקופצת, ולכן אין ראייה לאילפא, כי ייתכן שאילפא מחייב חצי נזק דווקא בקופצת, אך אם רק פשטה ראשה ללא קפיצה - יהיה פטור (שן ברשות הרבים), לעומת זאת, התוספתא אינה מדברת במצב של קופצת - ומחייבת נזק שלם, מדין שן בחצר הניזק.

הסבר הגמרא בדף כא, ב: "אילפא ורבי הושעיה איכא בינייהו" - רבי מאיר סובר, שמתוך הרחבה לעולם פטור, אפילו במקרה שאילפא ורבי אושעיא מחייבים מדין משונה. רבי יוסי סובר, ש"אין דרכה לאכול אלא להלך", ועל כן יש חיוב חצי נזק בקופצת (כפי שהסברנו בשיטה II).

2. הנפקות בין ההסברים

הסבר III	הסבר II	שלטי גבורים	
אין סיוע	יש סיוע מהתוספתא	אין סיוע	סיוע לאילפא
מחלוקת	פטורה לכולי עלמא	חייבת לכולי עלמא	אכלה מעל גב חברתה ללא קפיצה.

דברי בעל הגמרא	דברי בעל הגמרא	דברי אילפא	"מאי טעמא? גבי חברתה כחצר הניזק"
התוספתא - בהמה שאכלה בלי קפיצה רב אושעיא ואילפא - בקופצת.	כל השלושה מדברים על מקרה של קופצת	אילפא - בהמה שאכלה ללא קפיצה רבי אושעיא והתוספתא - בקופצת	האם אילפא התוספתא ורבי אושעיא מדברים על אותו מקרה?

3. חיזוק לשיטת רש"י

מלשון הגמרא בדף כ, א: "מאי שנא הלכה דאורחיה הוא עמדה נמי אורחיה הוא? אמר רבא בקופצת" משמע, שקופצת זה שינוי לעומת הולכת שזה אורחיה. כמו כן, בתוספתא (פ"א ה"ד) ובירושלמי (פ"ב ה"ג) מובאת הלשון: "כיצד שינתה ואכלה" - משמע, שהאכילה מתוך הקופה הייתה בשינוי!

4. הקשיים בשיטת רש"י

1. בדף כ, א הגמרא אומרת: "כיוון דאורחיה למיכל ליפתא, אורחיה נמי לסרוכי ולמיסלק" - אם כן, אז גם בסוגיית קופצת - 'כיוון דאורחיה למיכל, אורחיה נמי למיקפץ' - ומדוע, על פי רש"י, הקפיצה נחשבת למשונה? (כך הקשה הרמב"ן במלחמות ח, א בדפי הרי"ף).
2. אם אכן החיוב בקופצת הוא מדין משונה, מדוע רבא מעמיד "עמדה ואכלה חייבת" - בקופצת? שיעמיד את המקרה ברובצת - שלכאורה, זהו מצב קרוב יותר לעמידה (בשניהם אין תזוזה, לעומת קופצת שהבהמה זזה), ולכולי עלמא, זה מצב של משונה (כפי שמופיע בגמרא בדף כ, א בדיון על "אכלה כסות וכלים").
3. בתוספתא בבא קמא (פ"א, ה"ד) כתוב:

שינתה ואכלה משלמת מה שהזיקה. כיצד שינתה ואכלה? היתה קופתו מופשלת לאחוריו ברשות הרבים, פשטה פרה פיה לתוכו ואכלה - משלמת מה שהזיקה.

הלשון "מה שהזיקה", משמעה נזק שלם. ואולם, על פי שני ההסברים הראשונים אמרנו, שתוספתא זו מחייבת חצי נזק מדין קרן! ועוד, בירושלמי (פ"ב, ה"ג):

שינתה ואכלה משלמת נזק שלם, מהו שינתה ואכלה? היתה קופתו מופשלת לאחוריו ברשות הרבים, ופשטה פרה את פיה ואכלה ממנה - משלם נזק שלם.

כתוב בפירוש נזק שלם ואי אפשר לפרש שמדובר על חצי נזק!

תשובות לשאלות הני"ל:

1. היד דוד (כ, א ד"ה אמר אילפא") עונה מספר תשובות:

I ישנה מחלוקת בדף יט, ב, מדוע "אכלה פת ובשר ותבשיל - משלם חצי נזק". אחת הדעות היא, שמדובר בבהמה ובפתורא. ומסביר רש"י, שמדובר על אוכל הנמצא על גבי שולחן "שאיין דרכו בכך לאוכלו". אם כן, נדמה את המקרה שלנו בדף כ, א, למקרה זה, ונאמר שהקפיצה אצלינו היא גם כן שינוי².

II במקרה של ה"ברחא דסליק אדנא", אפשר לגרוס רבה, ולא רבא כפי שמופיע בגמרא שלנו, ולומר שהוא חולק על רבא במקרה של בהמה שקפצה לגובה, האם זה שינוי או לא.

III המקרה של הברחא מדבר דווקא ברשות היחיד, שאין דבר המעכב את הבהמה מלקפוץ, ועל כן, זה אורחיה של הבהמה לקפוץ. אך במקרה של רבא, מדובר ברשות הרבים, שיש עוברים ושבים, ועל כן, אין דרכה לקפוץ. חיוב אורחיה יש רק ברשות הניזק, ועל כן ברור, שבמקרה של הברחא מדובר ברשות הניזק. לעומת זאת, אילפא מדגיש בדבריו "בהמה ברשות הרבים". יש כאן הדגשה של דבר אחד אל מול השני, ועל כן יש לומר, שזהו החילוק בין שני המקרים. קצת קשה, על תשובה זו, שהרי לפי זה, החילוק תלוי במציאות, אם יש עוברים ושבים או לא, ולא מצאנו מי שמחלק בעניין זה.

IV בספר חידושי בתרא (עמוד קנב) - גם על פי רש"י, לטפס לגובה בשביל אוכל זה אורחיה. אבל להישאר באותו מקום גבוה זה משונה, כי הבהמה כרגיל מורידה את האוכל. לכן, רש"י מדגיש בלשונו "קפצה ואכלה על צוארה", שגם האכילה הייתה על צוארה של הבהמה, ולכן זהו מצב של משונה, לעומת הברחא, שהורידה את האוכל - וזה אורחיה.

2. על קושיה זו יש לענות בשני אופנים:

I ניתן להסביר כראב"ד בפירושו השני. קפצה, הכוונה ששמה את שתי רגליה הקדמיות על הבהמה השנייה. אם נאמר כך, מובן מדוע קפצה שייך במצב קבוע כמו עמידה.

II מאחר שהעמדנו, על פי שיטה אחת לפחות, שעל פי רש"י רבי אושעיא הוא בעל התוספתא, אם כן, רבא מדבר גם על התוספתא - וברור, שברביצה הבהמה לא יכולה להגיע לתוך הקופה.

3. אפשר להסביר שרש"י הולך לשיטתו, כפי שהוא מסביר את המשנה בדף יט, ב: "בצידי הרחבה משלמת מה שהזיקה - כדין קרן: תם - חצי נזק; מועד - נזק שלם". גם שם הוא כותב זאת, למרות שכתוב בפירוש "מה שהזיקה". בירושלמי צריך להסביר, שרש"י לא גרס "חייבת נזק שלם" או "חייבת מה שהזיקה", אלא "חייבת" סתם, כפי שמובא בגמרא שלנו.

הקשיים על הסבר השלטי גיבורים:

2. וכבר הקשה הרשב"א על הסברו של רש"י גם בדף יט, ב לגבי "בהמה ובפתורא" - העורך.

1. לפי שיטתו, רבי אושעיא והתוספתא דיברו על חיוב קרן בכל מקום, והרי רבי אושעיא כותב בפירושו "בהמה ברשות הרבים", ומשמע, ולא ברשות הניזק! ניתן אולי להסביר, שרבי אושעיא נוקט את הלשון של "ברשות הרבים" בשביל החלק הראשון בדבריו - "הלכה ואכלה פטורה". פטור זה קיים רק ברשות הרבים, ולא ברשות היחיד. אולם, "עמדה ואכלה חייבת" בכל מקום.

2. לפי שיטתו, אילפא מדבר באכילה רגילה ללא קפיצה, ואילו רבי אושעיא והתוספתא מדברים בקופצת. וקשה, כיצד אותה לשון של "פשטה צוארה" - מתפרשת פעם אחת עם קפיצה, ופעם אחרת ללא קפיצה?

הקושי על הסבר II ברש"י:

בדף כא, ב אומרת הגמרא: "דאילפא ורבי אושעיא איכא בינייהו", וקצת קשה, מדוע נוקטים את שניהם אם הם אומרים את אותו הדבר? ניתן אולי להסביר, שזה בא למנוע אי-הבנה. כי אם הגמרא הייתה כותבת רק את אחד השמות, הייתה יכולה להיווצר הוה אמינא, שיש מחלוקת והגמרא פסקה כדעה אחת. לכן, כתבו את שניהם.

הקושי על הסבר III ברש"י:

לא ייתכן לומר, שעל פי שיטת רש"י יש מחלוקת בין רבי אושעיא לבין התוספתא כי מרש"י בדף כא, ב ד"ה דאילפא ודרבי אושעיא, משמע, שרבי אושעיא הוא בעל התוספתא: "ודר' אושעיא דאמר בהמה הקופצת ואכלה מתוך הקופה - חייבת", כלומר, רבי אושעיא הוא בעל המקרה של הקופה המופשלת.

ג. שיטת בעל המאור

כתב בעל המאור (דף ח, א בדפי הרי"ף):

כל על גבי חברתה - חייבת, בין שקפצה בין שעמדה, והיינו דאילפא. וברשות הרבים בלא גב חברתה - חייבת חצי נזק, בקופצת, והיינו דר' אושעיא. ולא פליגי אהדדי³.

הרמב"ן מקשה על בעל המאור - לכאורה, יש סתירה. אם קופצת זה משונה, ולכן חייבת חצי נזק ברשות הרבים לדעת רבי אושעיא, אם כן, אז גם על גבי בהמת חבירו תהיה חייבת

3. כתבו התוספות כא, בד"ה דאילפא ורבי אושעיא: "לאו מעניין אחד, דרבי אושעיא מייירי בקופצת דהוי קרן, ואילפא איירי על גבי חברתה דחשיב שן" - משמע מהתוספות, שאילפא ורבי אושעיא לא חלוקים כלל, כשם שבעל המאור מסביר את הסוגיה.

רק חצי נזק מדין משונה. ואם אכן זו כוונת בעל המאור כשהוא אומר ש"על גבי בהמתו חייבת בין קפצה בין עמדה" - כלומר שחייבת חצי נזק, אם כן, אז כשעמדה מדוע חייבת רק חצי נזק?

1. הסברי שיטת בעל המאור

הסביר הרמב"ן במלחמות (שם) - שמא יש הבדל בין סוגי הקופצת המופיעים בדברי בעל המאור. באילפא - קופצת מעל גבי חברתה אינה משונה וחייבת נזק שלם. ברבי אושעיא - קופצת חייבת חצי נזק מדין משונה - הכוונה שקפצה ממקום למקום וזהו שינוי. דחייה (מופיע גם כן במלחמות) - א. לא ניתן לומר שאותה מילה 'קופצת', יש לה שני מובנים. ב. לא ייתכן לומר, שקופצת ממקום למקום זה משונה, שהרי באכילה עצמה אין שינוי.

ויש לבאר באופן שונה: א. באמת אותה מילה 'קופצת', לא יכולה להיות בעלת שני מובנים אך המציאות יכולה להיות כן, כלומר: באילפא - על גב בהמתו חייבת חצי נזק בכל מקרה, בין קפצה בין עמדה. כי כל אכילה מעל גבי הבהמה נחשבת משונה, שהרי הנסיבות הן משונות. ברבי אושעיא - מדובר על אכילה ברשות הרבים, וכל אכילה זה אורחיה ופטורה, חוץ ממקרה שקפצה שזה לאו אורחיה (אפילו אם זה לא על גבי הבהמה) - וחייב חצי נזק. ב. בעל המאור הולך לשיטת רש"י (עיין טו, ב ד"ה ברברבי; יט, ב ד"ה ובפתורא; כג, א ד"ה בסתם דלתות), המחייב מדין משונה גם כאשר רק הנסיבות משונות⁴. השלטי הגיבורים (ח, א בדפי הרי"ף) פירש את בעל המאור כך: מה שבעל המאור כותב שבאילפא חייבת בין קפצה בין עמדה, אין הכוונה שבשניהם משלם אותו סכום, אלא רק שיש חיוב תשלום. אך באמת בקפצה משלם חצי נזק, ובעמדה משלם נזק שלם מדין חצר הניזק. רבי אושעיא מדבר על סתם רשות הרבים - שאכלה באורחיה פטורה, ואם קפצה חייבת חצי נזק מדין משונה⁵.

הנציב מוולוז'ין (במרומי שדה כ, א ד"ה ושיטת) ביאר בדרך שונה. בדף כד, ב במשנה, ישנה מחלוקת בין רבי טרפון לחכמים לגבי חיוב חצי נזק בקרן ברשות הניזק: רבי טרפון - מחייב נזק שלם, וחכמים חצי נזק. מסביר הנצי"ב, שדווקא במקרים המפורטים במשנה "נגח, נגף, נשך, רבץ, בעט" - יש ביניהם מחלוקת, אבל אם אפשר היה לעשות את אותה פעולת היזק ללא שינוי, ובכל זאת הבהמה שינתה - במקרה כזה, גם לחכמים יהיה חיוב נזק שלם, כי "תחילתו בשן ורגל וסופו בקרן"⁶. וראיה לשיטתו - מהפירוט במשנה: נגח, נגף וכו', וכי

4. וקצת קשה על פירוש זה. שהרי בעל המאור היה צריך לציין בפירוש בדברי אילפא - חצי נזק, כמו שהוא פירש ברבי אושעיא.

5. תשובה זו מתאימה להסברו של השלטי גיבורים בשיטת רש"י.

6. בניגוד לדעת תוספות בדף כב, א ד"ה דאפיך.

איננו יודעים מהי קרן?! אלא שפירוט זה בא להשמיענו, שדווקא במקרים אלו שאינם צפויים - ישנה מחלוקת. אך במקרים שתחילתם בפשיעת שן ורגל - לכולי עלמא חייב בחצר הניזק נזק שלם (כגון - בהמה שאכלה על גבי בהמת חברתה).

2. הנפקות בין ההסברים

הנצי"ב	השלטי גיבורים	ביאור 1	
נזק שלם	נזק שלם	חצי נזק	אכלה מעל גבי חברתה ללא קפיצה
נזק שלם	חצי נזק	חצי נזק	אכלה מעל גבי חברתה עם קפיצה
פטור	פטור	פטור	אכלה ברשות הרבים ללא קפיצה
חצי נזק	חצי נזק	חצי נזק	אכלה ברשות הרבים עם קפיצה

את הגמרא בדף כא, ב: "דאילפא ורבי אושעיא איכא בינייהו" יבאר בעל המאור בפשטות. שהכוונה במשפט זה היא, שרבי מאיר סבר, שמתוך הרחבה לעולם פטור ואפילו בדאילפא ובדברי אושעיא, ורבי יוסי סובר כדעת אילפא ורבי אושעיא.

ד. שיטת הרי"ף, הרמב"ם⁷ והר"ח

פסק הרי"ף (ח, א בדפי הרי"ף):

אמר אילפא: בהמה ברשות הרבים, ופשטה צוארה, ואכלה מעל גבי חברתה - חייבת. מאי טעמא? על גבי חברתה כחצר הניזק דמי, והוא דקפצה, אבל עמדה לא, דהיינו אורחיה. דאיתמר, אמר רבי אושעיא: בהמה ברשות הרבים, הלכה ואכלה - פטורה; עמדה ואכלה - חייבת. ואמרינן, מאי שנא הלכה דאורחה הוא, עמדה נמי אורחה הוא! ואמר רבה - בקופצת.

וכן פסק הרמב"ם (נזקי ממון ג, י):

היתה מהלכת ברשות הרבים, ופשטה צוארה, ואכלה מעל גבי חברתה, ואפילו עמדה - משלם מה שנהנית, שכן דרך הבהמות לאכול מעל גבי זו. ואם קפצה ואכלה על גבי חברתה משלם מה שהזיקה, שגבי חברתה כחצר הניזק. הוא חשוב.

7. הרי"ף והרמב"ם כמעט זהים בשיטתם ורק סדר הגשת הדברים שונה. שניהם מביאים את הטעם של חצר הניזק בתור הסיבה לחייב את כל מה שהזיקה, ושניהם מביאים את הטעם של "אורחיהו" שכן דרך הבהמות" בתור הסיבה לחייב רק את מה שנהנית. על כן, נתייחס לשניהם כשיטה אחת, וכל מה שקשה ומתורץ על אחד מהם יהיה נכון גם לגבי השני.

הר"ח בביאורו לסוגיה כתב דברים דומים :

... ותרצה רבא בקופצת ואוכלת ממקום גבוה, שאינו חשוב כרה"ר, שאינה יכולה לאכול כשהיא מהלכת. וכיון שלא שימרה בעלה, וקפצה ואכלה - חייבת. אבל אם היה נמוך, אפילו עמדה ואכלה - פטורה, דהיינו אורחה⁸.

הרי"ף, הר"ח והרמב"ם אינם מחייבים בסוגייתנו שום חיוב של חצי נזק מדין משונה (בניגוד לדעת רש"י), אלא רק נזק שלם מדין שן ברשות הניזק. וכפי שאומר הרמב"ן במלחמות (ח, א בדפי הרי"ף):

מה שאמרו בגמרא בקופצת, לא לעניין חצי נזק אמרו, שאין זה שינוי, אלא כיוון דאורחיה למיכל אורחיה נמי למיקפץ.

וכך גם כותב הרא"ש (פ"ב, סימן ד):

בהמה שקופצת למקום גבוה ואוכלת - לאו שינוי הוא, דאמר לעיל: כיוון דאורחיה למיכל ליפתא אורחא נמי לסרוכי ולמיסק... כל היכא דיכולה בהמה לאכול כדרכה דרך הילוכה בלא קפיצה, אין לו לאדם רשות להניח שם פירותיו, והוי רשות הרבים ופטורה. אבל היכא דאין יכולה לאכול אלא בקפיצה, יש לו רשות להניח פירותיו, ומיקרי חצר הניזק.

נחלקו הראשונים כיצד להסביר את דעת הרמב"ם והרי"ף ביחס לסוגיה - כלומר, האם אילפא ורבי אושעיא חולקים ביניהם? האם כל הסוגיה על כל דעותיה נפסקה להלכה, או רק חלק מהדעות בה?

1. הסבר הראב"ד⁹ (כ, א ד"ה בקופצת; כא, ב ד"ה ומאן) - אילפא ורבי אושעיא חולקים. אילפא - על גב חברתה - בכל מקרה חייבת, בין אם קפצה בין אם רק פשטה צוארה ואכלה. רבי אושעיא - ברשות הרבים חייבת נזק שלם, רק אם קפצה. נראה להסביר את מהלך הגמרא על פי שיטתם כך: אילפא אומר, שבהמה שפשטה צוארה ואכלה מעל גבי בהמה אחרת - חייבת נזק שלם, מדין שן בחצר הניזק, בין אם קפצה בין אם זה היה תוך כדי הליכה. הגמרא מנסה להביא סיוע לשיטתו מהתוספתא, אך היא דוחה ואומרת: "כדאמר רבא בקופצת" - בדברי רבי אושעיא, "הכא נמי" - בתוספתא, מדובר דווקא בקופצת. על כן, אין ראייה לאילפא שחייבים נזק שלם בכל מקרה.

8. עולה מהר"ח שהעניין בקופצת הוא רשות היחיד, ונראה שהוא יחייב בקופצת נזק שלם מדין שן.

9. וכן כתבו הרמב"ן (במלחמות ח, א בדפי הרי"ף), הרמ"ה (מובא בשלטי הגבורים שם אות א) והרשב"א (כ, א ד"ה כדאמר רבא).

המחלוקת בדף כא, ב תתפרש כך: רבי מאיר - פשטה צוארה ואכלה מעל גבי חברתה - משלמת רק מה שנהנית, רק אם קפצה משלמת מה שהזיקה (כדעת רבי אושעיא). רבי יוסי - אין דרכה לאכול אלא להלך - ועל כן, אפילו אם אכלה ללא קפיצה חייבת מה שהזיקה (כדעת אילפא).

2. הסבר הכסף משנה¹⁰ (נזקי ממון ג, י) - אילפא ורב הושעיה אינם חולקים - כלומר, גם על פי דעת אילפא, כל החיוב בבהמה שפשטה ראשה מעל גבי חברתה - זה דווקא אם קפצה¹¹. מהלך הגמרא על פי שיטתם יוסבר כך: אילפא אומר, שבהמה שפשטה צוארה, ואכלה מעל גבי בהמה אחרת - חייבת נזק שלם, מדין שן בחצר הניזק, בין אם קפצה בין אם לא קפצה. הגמרא רצתה להביא הוכחה לדבריו מהתוספתא, אך דחתה ואמרה, שכשם שרבי אושעיא מדבר דווקא בקופצת, כך גם אילפא מדבר דווקא בקופצת. ועל כן, אין ראייה מהתוספתא. ייתכן שתוספתא אפילו חולקת על אילפא ורבי אושעיא, כי היא אינה מבדילה בין קופצת לשאינה קופצת.

המחלוקת בדף כא, ב תתפרש כך: רבי מאיר פוטר בכל מקרה ברשות הרבים, אפילו במקרה של קופצת. רבי יוסי סובר, כי אין פטור ברשות הרבים, אלא בדבר שהוא כדרכה, אך אם קפצה - אז אין היא נמצאת במקומה הרגיל, והנזק יחשב כנעשה בחצר הניזק, ויהיה חייב.

נראה לעני"ד, שהמחלוקת בין שני ההסברים לרי"ף, היא בעצם מחלוקת כיצד להתייחס לגב הבהמה - האם כחצר הניזק גמורה - "כל שאוכלת מעל גבי חברתה ומן הקופה המופשלת לאחוריו, כחצר הניזק דמי" (רשב"א כ, א ד"ה כדאמר רבא בקופצת), או שמא להתייחס לגב בהמתו כאיזה דבר אמצעי - לא רשות הרבים ולא חצר הניזק "בהמתו לאו רשות הניזק גמור הוא" (נמוקי יוסף ח, ב בדפי הרי"ף).

10. וכן בנימוקי יוסף (שם) ובדעה השנייה המובאת ברמב"ן (שם).

11. ישנה מחלוקת בין הרא"ש לכסף משנה האם בכל קפיצה היא חייבת נזק שלם מדין שן בחצר הניזק. כלומר, גם בדבר שהיא היתה יכולה להגיע אליו ללא קפיצה (הכסף משנה), או שרק בדבר שהיא לא היתה יכולה להגיע אליו ללא קפיצה שייך לומר שזה נחשב לחצר הניזק (הרא"ש). סברת הרא"ש - כל הסיבה לחייב את המזיק היא, כי יש לבעל הפירות רשות להניח פירותיו במקום גבוה, שהבהמה לא אמורה להגיע אליו. אך אם הוא הניח את הפירות במקום נמוך, שהבהמה היתה יכולה להגיע אליו ללא קפיצה אז בעל הפירות פושע, ולא נחייב את בעל הבהמה. סברת הכסף משנה -

על פי הסבר הכסף משנה, בין לאילפא ובין לרבי אושעיא :

רשות הרבים - לא רשות הניזק כלל. כל אורחיה פטור, אפילו אם עמדה.	גב בהמתו - לא רשות הניזק גמור. באורחיה רגיל - פטורה (אפילו אם עמדה), אך אם שמה רגליה מעל הבהמה ¹² - חייבת נזק שלם, כאילו עמדה ברשות הניזק.	ביתו - רשות הניזק גמור חייבת - אפילו אם אכלה כדרכה.
--	---	--

על פי הראב"ד, רבי אושעיא (שהלכה כמותו) יסבור כדלעיל, ואילו אילפא יסבור כך :

רשות הרבים - פטור על כל אכילה שהיא אורחיה.	ביתו=גב בהמתו=רשות הניזק גמור - חייב נזק שלם על כל דיני שן, ולא משנה איך הבהמה הגיעה למאכל - בין בקפיצה בין אם סתם פשטה צוארה.
--	--

כמו כן, המחלוקת בין שני ההסברים לר"י, היא בעצם מחלוקת על פי מי לפסוק. על פי ההסבר שאילפא ורבי אושעיא חולקים - ברור, שהר"י פוסק את רבי אושעיא להלכה (וכן הרמב"ם). על פי ההסבר שאילפא ורבי אושעיא אינם חולקים - אין צורך להכריע ביניהם, שהרי הם מסכימים בדיון.

3. שיטת המהרש"א¹³ (מהדורא בתרא על דף כא, ב) :

המהרש"א על דברי הגמרא בדף כא, ב: "דאילפא ורבי אושעיא איכא ביניהו":

לאילפא - אין דרכה לאכול על ידי קפיצה, והוה ליה שינוי קרן ברשות הרבים. ולר' אושעיא - כיון דאין דרכה לאכול אלא בדוחק על גבי חברתה, מקרי רשות הניזק.

המהרש"א מסביר שאילפא ורבי אושעיא חולקים מאיזה דין לחייב בקופצת - האם לחייב חצי נזק מדין משונה (דעת רבי יוסי - "אין דרכה לאכול אלא להלך"), או שמא לחייב נזק שלם מדין שן בחצר הניזק (דעת רבי מאיר). בכך הוא משלב את השיטות הקודמות, שאלו למדו את הסוגיה מדין קרן, ואלו מדין שן ברשות הניזק.

כל "על גבי חברתה" - זה חצר הניזק, וצריך להיות חייב בכל מקרה, אף אם פשטה צוארה, ואכלה ללא קפיצה. אולם, מאחר שבמקרה של פשטה צוארה הבהמה עדיין עומדת ברשות הרבים, בעל הבהמה המזיקה יהיה פטור.

12. זהו ההסבר המציאותי ליקופצת על פי הראב"ד (כ, א ד"ה בקופצת).

13. המהרש"א הובא כאן, על אף שאין הוא מתייחס בדבריו לר"י, ומהווה בעצם שיטה עצמאית, מפני שהסברו בדברי רבי אושעיא תואם לפסיקת הרמב"ם.

ה. הסוגיה בירושלמי והשלכותיה לבבלי

מובא בירושלמי (פ"ב, ה"ג):

משנה: כיצד השן מועדת... הבהמה מועדת לאכול פירות או ירקות, אכלה כסות או כלים משלם חצי נזק. במה דברים אמורים ברשות הניזק, אבל ברשות הרבים - פטור.

הגמרא מבררת על איזה חלק של המשנה נאמר החילוק בין רשות הניזק לרשות הרבים, ועונה הגמרא¹⁴: רבי יוחנן אמר: על הראשונה הושבה. ריש לקיש אמר: על כולה הושבה.

שואלת הגמרא: והרי ריש לקיש מביא "בשם ר' הושעיה: עמדה ואכלה מפירות הצבורין - חייבת" - משמע, שריש לקיש מחייב במשונה אף ברשות הרבים, וזה הפך פירושו למשנה (שגם ב"אכלה כסות או כלים" - משונה, פטור ברשות הרבים)! ועונה הגמרא - במקרה של עמדה ואכלה מפירות הצבורין - ריש לקיש מצטט את ר' הושעיה אך זו אינה דעתו, והוא סבור שגם בעמדה - פטור. בהמשך הסוגיה מסביר רבי אמי מימרא אחרת של ריש לקיש:

בעטה מהלכת ברבוצה - פטורה, אבל רבוצה במהלכת או מהלכת במהלכת - חייבת. תני ר' הושעיה - כולה פטור. טעמא דר' הושעיה - אין קרן ברשות הרבים.

בסוף ההלכה מביאה הגמרא שאילפיי מחייב במקרה של בהמה שעמדה ואכלה מפירות הצבורין: "מה היקלו בשן שאכלה מהלכת בין העומדת, חומר בקרן שבעטה מהלכת את המהלכת".

ההשלכות העולות מן הירושלמי

I משמע, שאילפא ורבי הושעיה סוברים, שבהמה שעמדה ואכלה חייב! אם כן, אז גם אילפא מסכים לדין קופצת - כלומר, שדווקא בקופצת חייב (שהרי העמיד רבא בבבלי את דברי רבי אושעיא "עמדה" - בקופצת), וזה בניגוד לדעה הסוברת, שלאילפא - חייב, בין אם קפצה בין אם לא קפצה.

II לכאורה, דברי רבי הושעיה אינם מובנים על פי שתי הגישות שהבאנו - גם לגישה הרוצה לומר, שהחויב בקופצת הוא מדין משונה, וגם לדעה הרוצה לומר, שהחויב בקופצת הוא מדין שן ברשות הניזק.

¹⁴ הבאנו את תשובת הגמרא על פי גירסת גליון הש"ס והרידב"ז. כמו כן, הקושיה על ריש לקיש ותירוצה הוסברו לפי שיטה זו.

רבי הושעיה אומר שני משפטים: 1. אין קרן ברשות הרבים.
2. בהמה שעמדה ואכלה מפירות הצבורין - חייבת.

על פי הסבר רש"י: במשפט 2 מדובר שקפצה, וחייבת חצי נזק מדין משונה, אך אז קשה על משפט 1 - אין קרן ברשות הרבים!
ויש להשיב (על פי הפני משה על הדף¹⁵) - דווקא סוג מסוים של קרן אין ברשות הרבים - כלומר, מותר לבהמה ללכת ולרבוץ, וכל היזק שנובע כתוצאה מפעולות אלו, המותרות, כגון כאשר בהמה רבצה היא פשטה איבריה, ומתוך כך בעטה בשור אחר - דווקא במקרה כזה אומר רבי הושעיה שפטור. אבל סתם קרן משונה ברשות הרבים ברור שחייב, ועל כן גם בקופצת יהיה חייב.
כלומר, כאשר קבענו ש"אין קרן ברשות הרבים" דיברנו על היזק אסור שנבע מפעולה מותרת - הבעיטה נבעה כתוצאה מהרביצה¹⁶ וההליכה המותרות, ועל היזק כזה אין אנו מחייבים. כמו כן, מדובר על נזק שנגרם לבהמה על ידי בהמה אחרת.
לעומת זאת, כאשר אנו רוצים לחייב בקרן ברשות הרבים, מדובר על נזק שנגרם לכלים דוממים, ולא כתוצאה מפעולה שהתחילה בהיתר, אלא שכל הפעולה הייתה באיסור. על כגון זה אמרנו: "בהמה שעמדה ואכלה מפירות הצבורין - חייבת".

על פי הסבר שאר הראשונים, המסבירים שבמשפט 2 - "בהמה שעמדה - חייבת" מדובר בקפצה (העמדת רבא), וחייבת נזק שלם, מדין שן בחצר הניזק, קשה. שהרי הירושלמי מביא את משפט זה כקושי על קטע המשנה - שעל פי ריש לקיש, בכסות או כלים ברשות הרבים פטור (מדין 'כל המשנה'), ואז מקשים מהמשפט של "עמדה ואכלה - חייבת". משמע, שמדובר במקרה של משונה ברשות הרבים, ולא בדיני שן.
תשובה - החיוב במקרה של עמדה ואכלה נובע מדיני שן ברשות הרבים, וכך צריך להסביר את שאלת הגמרא על ריש לקיש:
אם בשן שצריך להיות פטור ברשות הרבים, בכל זאת בגלל השינוי במיקום, זה הופך להיות כחצר הניזק ומתחייב, אם כן שינוי שבגוף הדבר עצמו - ברשות הרבים, לא כל שכן שיהיה חייב!?

אך קצת קשה על הסבר זה - שהרי יש הבדל בין שני הדינים - כאן מדובר על דיני שן, ועל כן, יש לדון במיקום המעשה, וברור שבמקומות מסויימים השן תיפטר. לעומת זאת, בחלק השני מדובר על חיובי קרן, שאין שום סיבה שיהיה הבדל בדין בגלל המיקום!

15. נוספו כאן דברים שאינם מופיעים בפני משה, אלא שהועלו מתוך בירור וליבון עם נעם בלום.

16. קצת קשה, שהרי כתב בפירוש בבבלי בדף כ, א, שרביצה לכולי עלמא זה שינוי (גם לדעת ריש לקיש וגם לדעת רבי יוחנן). וקשה על הפני משה, המסביר שרביצה יש לה רשות ברשות הרבים!